
Annet Schoot Uiterkamp

**‘VOORLOOPIG IN ALLE STILTE’.
TEWERKSTELLING VAN POLITIEKE
GEVANGENEN IN DE MIJN WILLEM-SOPHIA
TE SPEKHOLZERHEIDE (1945-1946)***

* Citaat uit SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 158: ‘Verslag 4e vergadering Adviescommissie voor Arbeidszaken 18 augustus 1945’, 6. Hierbij dank ik Willibrord Rutten, die mij op het spoor heeft gezet van het onderwerp en Theo Dibbets, die de resultaten van zijn vooronderzoek loyaal aan mij heeft overgedragen.

Abstract

'For the time being keep it silent'. Employment of political prisoners at the mine Willem-Sophia in Spekholzerheide (1945-1946)

This article investigates the beginnings of the employment of collaborationist prisoners in Dutch coal mines after the Second World War, especially in the mine Willem-Sophia in Spekholzerheide (1945-1946). Such employment, made urgent by shortage of fuel as well as of labour, was debated in the early months of 1945. Initially the military commander in charge ('Militair Gezag') forbade employment of prisoners unless no regular unemployed were available. Mine directors insisted, particularly because in the months following the liberation of the southern part of Limburg, political prisoner camps housed numerous skilled miners. In collective memory their employment is supposed to have generated much resistance among miners and their unions, as it was supposed to be a degradation of their profession. But research in the archives does not produce much evidence to corroborate this as far as the Willem-Sophia is concerned: the first Dutch coal mine to employ these 'infected' miners.

Die politieke delinquenten hebben ons van het begin af aan bijzonder hoog gezeten. Het was een stomiteit van de bovenste plank om mensen, die tijdens de oorlog fout tot zeer fout waren geweest de keuze te geven om in de mijnen te werken en zodoende hun straf 'uit te zitten'. De mijnarbeid werd daardoor op een uiterst mensonwaardige wijze omlaag gehaald.¹

Aldus oud-vakbondsman Frans Dohmen in zijn memoires uit 1986. Na de Tweede Wereldoorlog werden geïnterneerden die verdacht werden van collaboratie met de Duitse bezetters tewerkgesteld in de Limburgse mijnen, zowel degenen die in afwachting waren van hun veroordeling als reeds veroordeelden. Frans Dohmen suggereert in zijn memoires dat deze tewerkstelling omstreden was. Spreekt Dohmen, voorzitter van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond (NKMB) vanaf 1944, hier voor zichzelf of werd zijn opvatting algemeen gedeeld? Hebben de mijnwerkers zelf de inzet van politieke delinquenten geaccepteerd of was er verzet? Wie nam het initiatief tot de tewerkstelling: de mijnondernemingen of

1 Frans Dohmen, *Memoires, het gezicht van een tijdperk. Herinneringen van een mijnwerker en vakbondsleider, verteld aan Jan Spanjaard* (Heerlen 1986) 50.

Gezicht op de Willem-Sophia vanaf de top van de naastgelegen steenberg in 1941. Gemeten naar productie en personeelsomvang was deze particuliere mijnonderneming de kleinste van alle Nederlandse steenkolenmijnen. De Willem-Sophia was in Waalse handen; de productie begon er in 1902. Fotocollectie SHCL.

de regering? Ook in België werden geïnterneerde collaborateurs, of ‘incivieken’ zoals ze in België werden genoemd, in de steenkolenmijnen aan het werk gezet. Is de Nederlandse besluitvorming daardoor beïnvloed? In de loop der jaren zijn er nogal wat publicaties verschenen waarin het al dan niet gedwongen werken van politieke delinquenten in de mijnen aan de orde komt.² Maar antwoord op de vraag hoe het allemaal begon is hierin niet te vinden. In dit artikel belicht ik de tewerkstelling in de steenkolenmijn Willem-Sophia te Spekholzerheide, de eerste Nederlandse mijn die politieke delinquenten in dienst nam.³ Na een schets van de problemen met

- 2 Marcel Krutzen, ‘Kranten over de tewerkstelling van politieke delinquenten in de Nederlandse Limburgse steenkolenmijnen na de Tweede Wereldoorlog. Een eerste verkenning’, *Het land van Herle. Historisch tijdschrift voor Parkstad Limburg* 65 (2015) 176-189; Marcia Luyten, *Het geluk van Limburg* (Amsterdam/Antwerpen 2015) 131; Serge Langeweg, ‘Werving, herkomst en binding van mijnwerkers’, in: Ad Knotter (ed.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012) 54-98, aldaar 85-86; idem, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965. Maaslandse Monografieën* 75 (Hilversum 2011) 116-117; Marcel Krutzen, ‘Over strafkampen voor ‘foute Nederlanders’ en het mijnkamp Julia te Eygelshoven [1947-1957]’, *Het Land van Herle. Historisch tijdschrift voor oostelijk Zuid-Limburg* 60 (2010) 147-162; Wim Nijsten, Jos Bours en Marlies Hautvast, *Mijnwerkers. Verhalen om te onthouden* (Nijmegen 1979) 18; A.D. Belifante, *In plaats van bijltjesdag. De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978) 306-309.
- 3 Voor dit onderzoek heb ik gebruikgemaakt van de archieven van de mijn Willem-Sophia en die van het

de arbeidsvoorziening in de Limburgse en Belgische mijnen vlak na de bevrijding in 1944 en van de situatie in de mijn Willem-Sophia, wordt een overzicht gegeven van de internering van ‘foute Nederlanders’ en hun tewerkstelling in voornamelijk de Willem-Sophia in de eerste jaren na de oorlog. Uit mijn onderzoek zal blijken dat de leiders van de NKMB en de bij het NVV aangesloten Algemeene Nederlandsche Mijnwerkersbond genegen waren collaborateurs aan het kolenfront te gedogen.

De situatie in Zuid-Limburg in het najaar van 1944

In september 1944 bevrijdde het Amerikaanse leger het Zuiden van Limburg, eerst Maastricht op 14 september, een paar dagen later Heerlen en pas omstreeks 5 oktober Kerkrade. Veel was verwoest, niet alleen huizen en fabrieken, maar ook bruggen en wegen. Er heerste chaos, er was schaarste aan levensmiddelen en sociale onrust greep om zich heen in de mijnstreek. En wat moest men doen met collaborateurs? In grote aantallen werden ze gevangengenomen en in provisorische kampen opgesloten. De Nederlandse regering in ballingschap was nog in Londen gevestigd. Tijdens de oorlog was besloten dat bij afwezigheid van de regering een Militair Gezag zou worden ingesteld. En zo kwam Zuid-Limburg net als de rest van het bevrijde Zuiden voorlopig onder Militair Gezag, met als Provinciaal Militair Commissaris luitenant-kolonel H.J.H. Vullingsh, later opgevolgd door majoor mr. C.W.A. Schurmann.⁴ In de mijnstreek werd majoor ir. C.M.J.A.F. Nicolas tot militair commissaris benoemd. Op 11 oktober 1944 werd hij ook als Inspecteur-Generaal van de Mijnen aangesteld.⁵ Het Militair Gezag had vergaande bevoegdheden.

In deze chaotische situatie moest het dagelijks leven weer op gang komen, scholen geopend, fabrieken opgestart, huizen gebouwd. Ook de mijnen moesten weer volop gaan produceren. Veel mijnwerkers verlieten echter de mijnen, hadden genoeg van het zware werk, wilden liever werken voor het Amerikaanse leger, meehelpen om de rest van Nederland te bevrijden. Ook ondergedoken vluchtelingen,

Militair Gezag, respectievelijk aanwezig in het SHCL en het RHCL. Helaas heeft DSM mij tot nu toe geen toestemming gegeven om het archief van de Beheerder van de mijnen te raadplegen. Dit archief maakt deel uit van het DSM-archief dat zich in het RHCL bevindt. Het Beheer is ingesteld bij het Buitengewoon Mijnbesluit (KB) van 26 april 1945 (Stbl. no. F63) en heeft geduurd tot 1-1-1949. Het betreft de onderbeheerstelling door de staat van de particuliere mijnen. De directeur van Staatsmijnen Chr. Th. Groothoff was daarmee belast, vandaar dat het archief bij Staatsmijnen is gevormd en bewaard.

- 4 D.C.L. Schoonoord, *Het 'Circus Kruls'. Militair Gezag in Nederland, 1944-1946* (Amsterdam 2011); P.M.M.A. Bronzwaer, *Maastricht bevrijd! En toen...? Een schets van gebeurtenissen in en om Maastricht tussen juni 1944 en september 1945*. Deel 1 (Assen/Maastricht 1989) 61; *idem*, Deel 2 (Assen/Maastricht 1989) 162-163; Frans Pilipiec, *Herinneringen aan de mijn Willem-Sophia* (z.p. 2007) 109; René van Zandvoort (ed.) *Kerkrade en de Tweede Wereldoorlog 1937-1947* (Kerkrade [1994]) 153-188.
- 5 RHCL, archief Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv.nr. 4682, map 208: brief 23 juli 1945.

mensen die aan de *Arbeitseinsatz* waren ontsnapt, en studenten wilden terug naar hun oude werk of studie en verlieten de mijnen. Daarnaast werden mijnwerkers en arbeiders met een Duitse nationaliteit direct ontslagen, net zoals NSB'ers en andere meelopers. Er ontstond daardoor een groot tekort aan ondergrondse mijnwerkers. En wat te doen met die duizenden opgesloten mannen en vrouwen in de kampen? Men was het erover eens dat die streng gestraft moesten worden. Maar hoe moest dat geregeld worden met rechtbanken en politie?

De situatie in de Belgische mijnen en de inzet van 'incivieken'

België was in september 1944 in een paar dagen bevrijd en de regering keerde al snel vanuit Londen terug naar Brussel. Direct werden collaborateurs of 'incivieken', zoals ze in België werden genoemd, opgepakt en in interneringskampen opgesloten. Terwijl er een tekort aan kolen heerste, liepen de Limburgse en Waalse steenkolenmijnen leeg, net als die in Nederland. Belgen die tijdens de oorlog in de mijnen waren gaan werken om aan de verplichte tewerkstelling te ontsnappen, verlieten nu de mijnen weer. Ook waren Russische krijgsgevangenen die in de Belgische mijnen hadden gewerkt naar andere plaatsen overgebracht. Bovendien had het werk in de mijnen een negatieve reputatie.⁶

Het lukte niet om genoeg mensen aan te trekken. De Belgische regering besloot zwaardere maatregelen te nemen. Op 28 maart 1945 kwam het personeelstekort aan de orde in het Belgische parlement, waarbij voorgesteld werd circa 14.000 Duitse krijgsgevangenen in te schakelen bij de kolenproductie. De geallieerden stemden toe, nadat een onderzoek was ingesteld naar de hygiënische omstandigheden in de mijnen. Het was een voorlopige oplossing en in feite in strijd met de Conventie van Genève uit 1929, die stelde dat krijgsgevangenen zo snel mogelijk na afloop van vijandelijkheden moesten worden gerepatriëerd.⁷ Mijnwerkers en bonden kwamen in verzet tegen tewerkstelling van krijgsgevangenen. Op 9 april 1945 brak een staking uit in diverse Belgisch-Limburgse mijnen.⁸ Desondanks werden steeds meer krijgsgevangenen tewerkgesteld in de mijnen, ook vlak bij de Nederlandse grens in Eisden, in de mijn *Limbourg Meuse*. Op 22 mei begon men daar met 500 man, een aantal dat naar verwachting zou kunnen oplopen tot 2.700 in de weken daarna.

6 Luc Minten, 'De tewerkstelling van de incivieken in de Limburgse mijnen (1946-1950)', *Het Oude Land van Loon. Jaarboek van de federatie der Geschied- en Oudheidkundige kringen van Limburg* 50 (1995) 225-242, aldaar 226; zie ook: Jan Kohlbacher, *Het Russisch kamp. De kampen bij de Limburgse mijnen 1942-1965* (Eisden 1998).

7 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 82: 'Afschrift brief Nederlandse particuliere mijnen aan minister van Sociale Zaken', 16 april 1945; zie ook Minten, 'De tewerkstelling van de incivieken', 226-227.

8 *Ibidem*, 228, noot 15.

De Duitsers werden in kampen ondergebracht en stonden onder bewaking van Belgische militairen. Ze daalden een uur eerder af dan de vrije arbeiders, werkten in aparte afdelingen, en kwamen niet in aanraking met de Belgische mijnwerkers.⁹

De inzet van krijgsgevangenen had echter niet voldoende effect. Daarom werden er vanaf januari 1946 ook ‘incivieken’ ondergronds tewerkgesteld. Dit ging niet zonder slag of stoot. De eerste plannen ontstonden al in voorjaar 1945.¹⁰ In dezelfde vergadering van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers waarin de inzet van krijgsgevangenen aan de orde kwam, werd ook gesproken over de inzet van ‘incivieken’:

C'est une question très complexe. Il y a à Merxplas 150 mineurs détenus [sic]. Là, la situation est différente. Mais il faut voir la solution sur le terrain psychologique. Si les mineurs sont d'accord pour travailler avec des prisonniers, ils ne le sont plus lorsqu'il s'agit de détenus pour incivisme, à moins qu'on ne puisse en faire une section spéciale.¹¹

Aanvankelijk zou het om vrijwillige tewerkstelling gaan, van mijnwerkers en mannen onder de 35 jaar die geschikt waren voor ondergronds werk. Er kwamen specifieke mijnkampen, waarna op 17 januari 1946 de eerste ‘incivieken’ bij Zwartberg ondergronds gingen. Hun aantal nam snel toe, van 395 in januari tot 3.212 in september 1946. Toch bleef er een tekort aan arbeidskrachten bestaan. Een van de redenen was dat alleen veroordeelde ‘incivieken’ vrijwillig in de mijnen mochten gaan werken. Het grootste deel van de gevangenen ‘incivieken’ bestond in 1946 echter uit mensen die in staat van beschuldiging waren gesteld. Het lukte niet om gevangenen sneller te veroordelen. Om te voorzien in voldoende arbeidskrachten en om het gevangenen mogelijk te maken inkomen voor hun gezin te verdienen, kwam het daarom in enkele gevallen tot een verplichte tewerkstelling van veroordeelden. Ook werden de criteria verruimd. Het initiatief ging bij deze maatregelen uit van de regering en niet van de mijndirecties.¹²

9 RHCL, archief Militair Gezag Limburg, 07.E09, inv.nr. 4682, map 208: ‘Politierapport Heerlen’, 22 mei 1945.

10 Minten, ‘De tewerkstelling van de incivieken’, 227.

11 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 82: ‘Copie-extrait Chambre des representants compte rendu analytique séance du mercredi 28 mars 1945’, bijlage bij afschrift brief: ‘Nederlandse particuliere mijnen aan minister van Sociale Zaken’, 16 april 1945. Vertaling: ‘Dat is een heel ingewikkelde vraag. Er zitten in Merksplas 150 gedetineerde mijnwerkers. Daar is de situatie anders [dan in het geval van krijgsgevangenen]. Maar we moeten de oplossing zoeken op psychologisch vlak. Als de mijnwerkers al ermee akkoord gaan samen te werken met gevangenen, gaan ze daar niet meer mee akkoord, als het gaat om incivieken, tenzij men daar een aparte groep kan maken’.

12 Minten, ‘De tewerkstelling van de incivieken’, 225, 228-231; zie voor de mijnkampen ook: Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950*

Portret van majoor ir. C.M.J.A.F. Nicolas. Charles Nicolas werd op 13 oktober 1944 vanuit Londen door de regering in ballingschap benoemd tot Militair Commissaris voor de Oostelijke en Westelijke Mijnstreek. Bron: Fred Cammaert en Marcel Put, 'Eindelijk een echte burgemeester'. Feiten en fabels over Marcel van Grunsven, 1940-1946 (Roermond 2014).

De Nederlandse mijnen in 1944-1945

Vooraf nadat ook de rest van Nederland was bevrijd ontstond er een schreeuwend tekort aan kolen. Er was een dringende behoefte aan kolen voor de wederopbouw. Nederland was afhankelijk van de eigen Limburgse mijnen; invoer uit andere landen was nagenoeg onmogelijk, omdat ook daar tekorten bestonden.¹³ In Nederland werd in twaalf mijnen kolen geproduceerd: in de Staatsmijnen Wilhelmina in Terwindschen, Emma in Treebeek, Hendrik in Brunssum en Maurits in Geleen, en in de particuliere mijnen Oranje-Nassau I, II, III en IV rondom Heerlen, de maatschappij Laura & Vereeniging met de mijnen Laura en Julia in Eygelshoven, de mijn Willem-Sophia in Spekholzerheide en de Domaniale Mijn te Kerkrade.¹⁴

De regering had steeds meer invloed gekregen op het mijnwezen. Direct na de bevrijding in 1944 was ir. Nicolas aangesteld als Militair Commissaris voor de mijnstreek. Hij moest orde op zaken stellen en de productie herstellen. Dat ging moei-

(Amsterdam 2013) 238-240.

13 Schoonoord, Het 'Circus Kruls', 703-708.

14 Langeweg, Mijnbouw en arbeidsmarkt, 27-40.

zaam. Hij voelde zich tegengewerkt door de Provinciaal Commissaris Schurmann.¹⁵ Intussen schroefde de regering in ballingschap de druk op bij de particuliere mijnen. Ze verweet deze dat ze niet in staat waren de problemen grondig aan te pakken. De maatschappijen verzetten zich hevig. Het mocht niet baten. Op 8 juni 1945 werd het Koninklijk Besluit van 4 mei van kracht, bekend als Buitengewoon Mijnbesluit, dat bepaalde dat de vier particuliere mijnen voorlopig onder staatsbeheer waren gesteld. Dr. ir. Ch.Th. Groothoff, directeur van Staatsmijnen, werd benoemd tot beheerder.¹⁶ De aandeelhouders bleven eigenaar van de mijnen, maar de opbrengst van de gedolven kolen verviel aan de staat, in ruil voor een schadeloosstelling, en de directies werden van hun bevoegdheden ontheven. Er werd per mijn een toezichthouder aangesteld die namens Groothoff het gezag uitoefende. De onderbeheerstelling kan men zien als een stap in de richting van nationalisatie van de hele Nederlandse mijnindustrie. Het beheer duurde tot 31 december 1948.¹⁷

De Willem-Sophia

De mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide, de kleinste particuliere mijn, was in 1898 gestart met Belgisch kapitaal. De grootste productie werd bereikt in 1937 met 503 duizend ton kolen. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog werkten er 1.352 arbeiders.¹⁸ Nadat de Duitsers Nederland bezet hadden, stelden zij de Willem-Sophia onder Duits beheer, net zoals dit het geval was bij andere particuliere mijnen die in buitenlandse handen waren.¹⁹ Op 17 september 1944 werd Spekholzerheide bevrijd door Amerikaanse soldaten. Een dag daarvoor hadden gewapende Duitsers mijnwerkers gedwongen om materialen uit het magazijn van de mijn in wagons te gooien, die richting Duitsland vertrokken. De Willem-Sophia lag in het schootsveld van Amerikanen en Duitsers. De mijn lag stil, op een nog werkende pomp na. De bevolking van Spekholzerheide en Kerkrade werd geëvacueerd. Omstreeks 5 oktober werd ook Kerkrade-Oost bevrijd. De inwoners konden pas

15 RHCL, archief Militair Gezag, 07.E09, inv.nr. 4682, map 206: brief Nicolas aan Schurmann, 1 dec. 1944.

16 Zie voor een levensbeschrijving van Groothoff: W.J.M. Klaassen, 'Groothoff, Christiaan Theodoor', in: J. Charité (ed.), *Biografisch woordenboek van Nederland*, dl. 1 ('s-Gravenhage 1979) 218-220.

17 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 603, inv.nr. 82; zie ook Jan Peet en Willibrord Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkolenmijnbouw 1893-1974* (Amsterdam en Zwolle 2009) 214-215.

18 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 31-32, 269; zie ook: Pilipiec, *Herinneringen*, 3-7; 32-34.

19 Het Duitse beheer in de mijnen valt buiten het kader van dit artikel. Zie hiervoor de artikelen van Frank van Buren en Willibrord Rutten in *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 49 (2004) 135-164 en 165-190; Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 108-113.

aan het eind van de maand terugkeren.²⁰ Na het einde van het Duitse beheer kwam ir. Carel Frederik Albert de Groot (1891-1955) weer aan het hoofd van de directie te staan. Kort na de Eerste Wereldoorlog was hij bij de mijn in dienst getreden, waarna hij in 1935 was benoemd tot directeur van de vennootschap.²¹ Hij ontsloeg meteen personeelsleden die lid van de NSB waren geweest en werknemers met een Duitse of Italiaanse nationaliteit. Daarnaast verlieten arbeiders vrijwillig het werk, ze wilden liever bij de Amerikanen werken of in dienst treden bij de grensbewakingstroepen. Moeizaam kwam de productie weer op gang. Regelmatig waren er stakingen. Men wilde meer loon, meer brood voor het zware werk. Bovendien waren er problemen met het vervoer. Omdat de wegen kapot waren en er niet voldoende bussen waren om de mijnwerkers te vervoeren, kwamen de mijnwerkers geregeld niet opdagen. In 1939 was er 471.000 ton gedolven, met een gemiddelde dagproductie van 1.565 ton, en tijdens de bezetting was nog volop geproduceerd. Na de bevrijding in 1944 produceerde men gemiddeld op een dag slechts 397 ton. In de eerste maanden van 1945 schommelde de dagproductie tussen de 396 ton in februari en 500 in april 1945.²²

Op 25 januari 1945 stelde de Militair Commissaris voor de mijnstreek ir. De Groot onder huisarrest, op grond van vage beschuldigingen.²³ Nicolas liet onderzoek doen, maar intussen werkte De Groot vanuit huis min of meer gewoon door. Hij kreeg stukken ter kennisname toegestuurd en voerde overleg. In juni 1945 ontving de directie van de Willem-Sophia officieel bericht dat de onderneming tijdelijk onder beheer van de staat was gesteld, met Ch. Groothoff als beheerder. Deze berichtte dat hij 'vooralsnog' niet verder ingreep in de gewone gang van zaken dan noodzakelijk was voor het doel: het vergroten van de winning van steenkolen en 'door de belangen van den Staat, voor wiens rekening het beheer gevoerd wordt, wordt vereischt'. Hij verzocht de directie de leiding van de onderneming op de gewone manier voort te zetten, voor zover hij haar geen afwijkende voorschriften zou sturen. Alle door de Willem-Sophia sinds 8 juni gewonnen delfstoffen waren in eigendom overgegaan op de staat. Groothoff gaf opdracht deze delfstoffen te verkopen en te leveren, overeenkomstig de aanwijzingen van het Rijkskolonbureau en het Centraal Distributiekantoor. Hetzelfde gold voor de op 8 juni aanwezige voorraden delfstoffen. Hij vertrouwde op de volledige medewerking bij de uitoefening van de aan hem opgedragen functie.²⁴

20 Pilipiec, *Herinneringen*, 108-109; Van Zandvoort (ed.) *Kerkrade en de Tweede Wereldoorlog*, 163-185.

21 Pilipiec, *Herinneringen*, 39.

22 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 603, inv.nr. 82: 'Note sur le Siège d' Exploitation situé à Spekholzerheide', 4 aug. 1945.

23 *Ibidem*: diverse stukken.

24 *Ibidem*: 'Brief Groothoff aan directie', 20 juni 1945.

Ir. Carel Frederik Albert de Groot (1891-1955), was sedert 1935 directeur van de Willem-Sophiamijn in Spekholzerheide. Direct na de bevrijding werd hij op grond van vage beschuldigingen door het Militair Gezag onder huisarrest geplaatst, maar later van alle blaam gezuiverd. Bron: Steenkool Jrg. 10, juli 1955.

De directie werkte mee, maar stuurde intussen wel brieven, legde bezoeken af bij ministers en voerde overleg met de Belgische ambassadeur, alles om onder het beheer uit te komen. Had aanvankelijk Groothoff het beheer namens hem overgelaten aan de directie, per 15 augustus werd die daarvan ontheven. Hij droeg de leiding over aan dr. L.J. Rüländ, hoofdbedrijfsingenieur bij Staatsmijnen in Limburg.²⁵ Voortaan moesten brieven uitgaande van het onder beheer staande bedrijf een ander briefhoofd hebben. Onder de naam 'Mijn Willem-Sophia' kwam 'onder beheer' te staan en bij ondertekening 'namens het Beheer'. De correspondentie van de vennootschap kon het oude briefhoofd blijven behouden.²⁶ Op de achtergrond bleef De Groot aan het werk, maar pas in maart 1946 was er een eind gekomen aan het justitieel onderzoek en kon hij weer gaan en staan waar hij wilde. De Groot werd in zijn functie hersteld van directeur van de S.A. des Charbonnages Néerlandais Willem-Sophia.²⁷ Van leiding uitoefenen over de Willem-Sophia onder beheer was echter geen sprake.

25 *Ibidem*: 'Brief Groothoff aan directie', 9 aug. 1945.

26 *Ibidem*: 'Brief Groothoff aan Mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide', 10 aug. 1945.

27 Onder meer blijkend uit: *ibidem*: 'Brief vanuit Mijn onder beheer aan De Groot', 13 april 1946.

Er werd een nieuw onderzoek ingesteld. Een dergelijk onderzoek werd niet alleen naar hem gedaan, maar ook naar in totaal vijf directeuren en bedrijfsleiders van andere mijnen.²⁸ Uiteindelijk werd ir. De Groot van alle beschuldigingen vrijgesproken. Met ingang van 21 april 1947 werd hij in functie hersteld en kon hij namens Groothoff het beheer over de Willem-Sophia uitvoeren. Rüländ droeg zijn bevoegdheden aan De Groot over.²⁹ Algeheel eerherstel bleek ook uit de benoeming van De Groot tot officier in de orde van Oranje-Nassau op 16 oktober 1948.³⁰

De interneringskampen en de tewerkstelling

Ook al behoorde het tot de taak van het Militair Gezag om verdachten te arresteren, in de praktijk liep het anders. Direct na de bevrijding in september 1944 begonnen in het zuiden oud-verzetssrijders en leden van de Binnenlandse Strijdkrachten massaal ‘foute Nederlanders’ op te pakken en vast te zetten. Deze werden, al dan niet terecht, verdacht van NSB-lidmaatschap, aansluiting bij het Nederlandse Arbeidsfront (NAF), collaboratie met de Duitse bezetters en onvaderlands gedrag, of van het treden in Duitse krijgsdienst. Duizenden mensen werden zonder enig uitzicht op een einde aan hun gevangenschap in kampen opgesloten, lichte en zware gevallen bij elkaar. Deze kampen waren te vinden in Maastricht, Valkenburg, Heerlen, Spekholzerheide, Voerendaal, Hoensbroek en elders. De situatie in veel van die kampen was slecht. Er ontbraken de noodzakelijke hygiënische voorzieningen en er was, net als in de burgerwereld, een tekort aan voedsel.³¹

In het begin van 1945 werd het Militair Gezag echt verantwoordelijk voor de politieke gevangenen en kreeg het meer grip op de situatie. Op basis van het Besluit Buitengewoon Strafrecht uit december 1943 werden politieke gevangenen niet volgens het normale strafrecht vervolgd en veroordeeld, maar volgens bijzondere rechtspleging. Het bijzondere zat hem in een mengeling van burgerlijk en militair recht. Er werd een speciaal opsporingsapparaat opgezet met plaatselijke Politieke Recherche Afdelingen. Verdachten moesten terechtstaan voor regionale tribuna-

28 *Ibidem*, inv.nr. 482: ‘Persverslag 3720/25 van 27e verg. MIR’, 30 december 1946; Peet en Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen*, 131.

29 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 603, inv.nr. 703, dossiermap 251: ‘De Commissie van onderzoek sociale gedragingen van directies en bedrijfsleiders van mijnen tijdens de bezetting, beslissende in de zaak van Ir. Carel Frederik Albert de Groot [...], Directeur der Steenkolenmijn “Willem-Sophia” [...]’, 1 april 1947, en inv.nr. 82, ‘Brief van Groothoff aan MIR’, 17 april 1947; inv.nr. 673, map 22: ‘Mededeling Beheerder’, 17 april 1947.

30 *Ibidem*, inv.nr. 197: ‘Bekendmaking aan personeel’, 16 okt. 1948.

31 H. Termeer, ‘Het geweten der natie’. *De voormalige illegaliteit in het bevrijde Zuiden september 1944 - mei 1945* (Assen 1994) 345-370, 592-626.

len. Voor Limburg was dit in Maastricht gevestigd. Na een veroordeling kon men in beroep gaan bij een van de vijf Bijzondere Gerechtshoven en als laatste beroepsinstantie bij de Bijzondere Raad van Cassatie in Den Haag. De veroordelingen kwamen langzaam op gang. In Maastricht volgde de eerste uitspraak bij het Tribunaal pas op 27 september 1945, een jaar na de bevrijding. Na de opheffing van het Militair Gezag aan het eind van 1945, kwam het beheer van de kampen en de berechting van de politieke delinquenten te vallen onder het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR) en daarmee onder het Ministerie van Justitie.³²

Het Militair Gezag mocht iedereen aanhouden en in bewaring nemen. De verordening op de bewarings- en verblijfskampen verplichtte gedetineerden om alle arbeid te verrichten die de kampcommandant hun opdroeg. Hij kon hen hiervoor betalen. Deze verplichting zat al vanouds in de gevangeniswetgeving. In de latere aanvulling op de verordening is echter ook sprake van vrijwillige arbeid buiten het kamp.³³ Vanaf het begin van oktober 1944 werd in Maastricht een beperkt aantal politieke gevangenen aan het werk gezet bij officiële instanties of bij particulieren, vooral bij garages. Daar werkte men zelfs al op vrijwillige basis. Het geld dat bij particulieren werd verdiend, ging rechtstreeks naar het kamp.³⁴ Geregeld traden er misstanden op en werden gevangenen mishandeld. Later kwamen er klachten dat het rouleersysteem niet consequent werd toegepast. Hierbij zouden allen die graag wilden, om de beurt kunnen gaan werken.³⁵ De mensen werden soms tewerkgesteld bij Amerikaanse objecten. Maar vanaf 19 december 1944 was dat niet meer toegestaan, tenzij na schriftelijke toestemming van de Amerikanen.³⁶ Majoor Nicolas, de militair commandant voor de mijnstreek, was een tegenstander van tewerkstelling, ondanks de verordening. Zolang er werklozen waren, wilde hij dit niet toestaan.³⁷ Alleen in noodgevallen week de majoor van deze regel af. Het lossen van kolen gebeurde op de Staatsmijn Hendrik door werklozen in te zetten. Zij hadden echter recht op één vrije dag in de week, terwijl de cokesfabriek in werking bleef. Op verzoek van de mijn stond Nicolas in dit geval toe dat 70 à 80 gevangenen NSB'ers de werklozen vervingen op hun vrije dag. Ze kregen zelfs extra eten en

32 A.D. Belinfante, *In plaats van bijltesdag*, passim, 38, 95; Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders*.

33 *Publicatieblad van het Militair Gezag* no. 1 (19 sept. 1944), 'Verordening bewarings- en verblijfskampen' no. 4, 12 sept. 1944, art. 5; *ibidem* no. 29 (14 mei 1945), 'Aanvulling verordening bewarings- en verblijfskampen' no. 100, 5 mei 1945, art. 1, aanvulling op art. 5; Belinfante, *In plaats van bijltesdag*, 38 en 302.

34 Bronzwaer, *Maastricht bevrijd!* Deel 1, 84 en RHCL, archief Militair Gezag Limburg, 07.E09, PMC Limburg, dossier 4880, nr. 253: 'Accountantsrapport', 17 jan. 1945.

35 *Ibidem*, dossier 4880, nr. 250: 'Rapport kamparts J. Hollman', 13 okt. 1944 en nr. 253: 'Rapport der Commissie [...]', Maastricht 19 april 1945, 9.

36 *Ibidem*, 253: 'Rapporten Kamp-commandant J. Mentrop aan Commissaris MG Limburg', 15 dec. 1944 en 4 jan. 1945.

37 *Ibidem*, DMC Heerlen (Mijnstreek), dossier 4898, nr. 1: 'Telefoongesprek met Nicolas', 21 nov. 1944.

regenkleiding van de mijn. De commandant van het bewakingskamp Brunssum ontving gedetailleerde instructies over het tewerkstellen van gevangenen. Daarbij gold als richtlijn dat gevangenen tewerkgesteld mochten worden als er ter plaatse geen geregistreerde werklozen (steuntrekkers) aanwezig waren en verder voor elke militaire noodzaak. Het is niet duidelijk of het werken op basis van vrijwilligheid gebeurde.³⁸ Bij latere verzoeken om werk door gevangenen werd eveneens steeds benadrukt dat eerst onder werklozen gezocht moest worden.³⁹

Bij het werken buiten het kamp moest bewaking aanwezig zijn, maar daar waren de kampcommandanten niet voor verantwoordelijk. Daarvoor moest de hulp worden ingeroepen van bewakingstroepen, wat weer tot de nodige problemen leidde. In Sittard achtte ‘men het ongewenscht dat blanke kampgevangenen worden tewerkgesteld onder toezicht van negers. Men is van oordeel dat in Amerika zoo iets ook niet geduld wordt door het publiek, en vraagt vanwege het Militair Gezag ingrijpen in deze’.⁴⁰ Het kwam ook voor dat gevangenen zonder bewaking aan het werk werden gezet. Vanaf 11 januari 1945 was dit echter uitdrukkelijk verboden.⁴¹

Politieke gevangenen konden in de mijnstreek diverse werkzaamheden verrichten: klusjes als opruimen van vuilnis, het sjuuwen van hout en kolen, maar mochten ze ook de mijnen in? Bij een inspectie van bewaringskampen bleek begin januari 1945 dat gevangen genomen mijnwerkers al weer meewerkten in de mijnen. Het is niet duidelijk wie hiervoor toestemming had gegeven en wat deze mijnwerkers deden. Waren ze al ondergronds aan het werk? Dat is niet waarschijnlijk. Majoor Nicolas vond in elk geval dat daar de tijd nog niet voor was aangebroken. Hij was absoluut tegen.⁴² In het voorjaar van 1945 kwam tewerkstelling vaak aan de orde bij het Militair Gezag, vooral als zaken direct opgelost moesten worden, bijvoorbeeld de herinrichting van scholen: ‘Voor dergelijke werkzaamheden, die van algemeen nut zijn, zijn de gevangenkampen goed. Of bijv. een particuliere weg, die totaal verreden is, daar kunnen zij aangezet worden om deze weer te repareren’.⁴³ In de loop van 1945 werd Nicolas steeds soepeler, en vond hij dat gevangenen zoals NSB’ers ingezet konden worden bij het schoonmaken van de trambaan

38 *Ibidem*: ‘Bespreking Nicolas met ir. Itz en ir. Reinards’, 21 nov. 1944. Waarschijnlijk waren de betrokkenen niet echt op de hoogte, want in werkelijkheid beschikte de Staatsmijn Hendrik niet over een cokesfabriek.

39 Bijvoorbeeld bij het schoonmaken van het noodziekenhuis in Treebeek en voor het repareren van kapot materiaal bij de bruinkoolwinning. *Ibidem*, dossier 4898, nr. 1: ‘Bespreking Nicolas’, 28, 29 nov. en 2 dec. 1944.

40 *Ibidem*, dossier 4907, nr. 85: ‘Rapport opsporingsdienst Militair Gezag in de Mijnstreek over febr. 1945’.

41 *Ibidem*, dossier 4906, nr. 80: ‘Correspondentie commandanten gevangenkampen’, 27 nov. 1944; nr. 81: ‘Brief J. Seelen aan alle kampcommandanten’, 10 jan. 1945.

42 *Ibidem*, dossier 4898, nr. 2: ‘Bespreking Nicolas met Mr. Dessing’, 6 jan. 1945 en ‘Besprekingen Nicolas’, 13 en 17 jan. 1945.

43 *Ibidem*, nr. 3: ‘Bespreking Nicolas met Palmas’, 9 april 1945.

Heerlen-Kerkrade, de wederopbouw van Susteren, Montfoort en Sevenum, of meewerken met de Heidemaatschappij bij het omploegen van landbouwgronden en poten van aardappels.⁴⁴ Ook hielp een gevangene uit kamp Hoensbroek bij het opsporen van munitie.⁴⁵ Al met al is duidelijk dat er niet moeilijk meer werd gedaan om gevangenen te werk te stellen. 'Allen die niet werken moeten ingezet worden voor de opbouw van Limburg – Stein, Susteren, Roosteren –, politieke gevangenen, Duitsers die steun trekken enz.'⁴⁶ De nood was te hoog.

De lonen die betaald werden voor het verrichte werk, kwamen niet ten goede aan de gevangenen zelf. Het geld werd overgemaakt aan de verschillende kampen waarin ze verbleven. Die gebruikten de inkomsten voor het dekken van de kamp-onkosten.⁴⁷ Niet altijd werd er betaald, soms kreeg men een maaltijd.⁴⁸ Geïnterneerden hadden – afgezien van zo nu en dan een extra boterham – geen direct voordeel bij tewerkstelling, al dacht het kamp personeel daar anders over: het kamp had geldelijk voordeel, maar het was ook van belang voor gedetineerden, 'daar zij hierdoor een groot gedeelte van den dag in de open lucht verblijven'.⁴⁹ Alleen frisse lucht is wat karig. In april 1945 deed de sociale sectie van het Comité voor Maatschappelijke Wederopbouw in Heerlen een beroep op de Militair Commissaris in de Mijnstreek om althans een deel van het loon ter beschikking te stellen van gezinsleden van de gevangenen. Nicolas voelde hier wel voor: hij noteerde met potlood dat besproken moest worden of het administratief mogelijk was.⁵⁰ Het resultaat is niet bekend.

Tewerkstelling in de Nederlandse mijnen

Ondanks de gebrekkige communicatiemiddelen was in Nederlands-Limburg bekend hoe men in België het kolenprobleem oploste. Zou men hier ook krijgsgevangenen en collaborateurs kunnen inzetten? De particuliere mijnen suggereerden in april 1945 zoiets in een brief aan de minister van Sociale Zaken, waarin ze wezen

44 *Ibidem*, dossier 4906, nr. 81: 'Brief Nicolas aan commandant bewarings- en verblijfskampen', 8 maart 1945 (trambaan); dossier 4901, nr. 22: 'Brief Nicolas aan alle gezagdragers', 10 maart 1945 (Susteren); dossier 4906, nr. 81: 'Brief burgemeester Montfort aan Nicolas', 7 mei 1945 en antwoord van Nicolas; dossier 4906, nr. 81: 'Brief Majoor Mentrop aan commandant bewaringskamp Mijnstreek', 16 juni 1945 (Sevenum); dossier 4901, nr. 23: 'Brief Chr. Maas aan Nicolas', 20 april 1945 en dossier 4906, nr. 81: 'Antwoord van Nicolas', 23 mei 1945 (landbouwgronden).

45 *Ibidem*, dossier 4901, nr. 23: 'Weekrapport' 23 april-6 mei 1945.

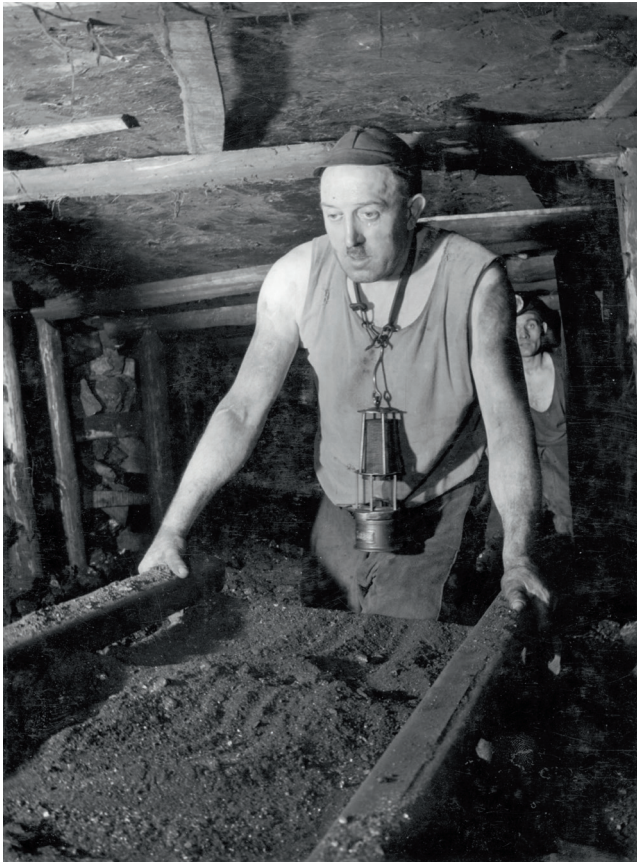
46 *Ibidem*, dossier 4898, nr. 3: 'Gesprek Nicolas met kapitein Simonis', 26 juni 1945.

47 *Ibidem*, dossier 4880, nr. 250.

48 *Ibidem*, dossier 4898, nr. 1: 'Bespreking Nicolas', 28 en 29 nov. 1944.

49 *Ibidem*, dossier 4880, nr. 250: '14 daags kamrapport Kamp Maastricht', 15 maart 1945.

50 *Ibidem*, dossier 4901, nr. 23: 'Brief sociaal comité aan Nicolas', 6 april 1945.

Houwers aan het werk op de 440-meterdieping van de Willem-Sophiamijn, omstreeks 1950. Fotocollectie SHCL.

op de Belgische plannen.⁵¹ Een probleem was dat de regering nog in Londen zat en alles via het Militair Gezag geregeld moest worden. Eigenlijk was de kwestie in Nederland al eerder aan de orde gesteld dan in België. Op 13 januari 1945 vroegen vertegenwoordigers van Staatsmijnen aan majoor Nicolas welke de voorwaarden waren om gevangenen te werk te stellen op de mijnbedrijven. Nicolas antwoordde dat dit absoluut niet mocht. Net als bij overige aanvragen moesten er eerst mensen uit de werkverschaffing en werklozen voor het werk worden aangezocht. Staatsmijnen brachten in dat de gevangenen natuurlijk apart zouden werken, en ze zouden maaltijden en brood op de mijn kunnen krijgen. Maar Nicolas bleef bij zijn standpunt: eerst navragen bij het Gewestelijk Arbeidsbureau. Eventueel zou later de kwestie nog eens aanhangig gemaakt kunnen worden. Uit het verslag is

51 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv. nr. 82: Afschrift 'Brief particuliere mijnen aan min. van sociale zaken', 16 april 1945.

niet duidelijk of het ook al over ondergronds werk gaat, wel dat het 20 tot 50 man betrof.⁵²

In elk geval sjouwden een twintigtal gedetineerden bovengronds kolen op de Oranje-Nassaumijn I, nadat mr. Van Hövell van het Militair Gezag hierom verzocht had bij het bewarings- en verblijfskamp Mijnstreek. De commandant van dit kamp, reserve 2^e luitenant Jos Seelen, had al eind januari bij de directie van dezelfde mijn gevraagd of er mogelijkheden waren om gedetineerden boven- of ondergronds te werk te stellen. Maar dit was zuiver informatief en hij was er mogelijk zelfs zijn bevoegdheid mee te buiten gegaan.⁵³ Bovengronds bleken er intussen zo nu en dan NSB'ers uit het kamp Spekholzerheide bij de Willem-Sophia te werken. Ze laadden kolen voor de Amerikanen.⁵⁴

Het initiatief om politieke gevangenen in te zetten in de mijnen ging niet alleen van de mijndirecties of van bewakingskampen uit, maar ook bijvoorbeeld van de inspecteur van politie W. Aartsen, korpschef in Hoensbroek. Hij meldde begin maart 1945 in een rapport aan de Officier van Justitie te Maastricht, J. Dautzenberg:

Zou het niet gewenscht zyn, dat de mynwerkers, die als politieke gevangenen op het kasteel Hoensbroek verblyven, worden ingeschakeld in het kolenproductieproces? Zij zouden mogelyk in een afzonderlyke afdeeling tewerkgesteld kunnen worden, zoodat zy geheel geen verbinding hebben met de andere werkers in het mynbedrijf. Om het contact met andere mijnwerkers geheel uit te sluiten zouden de uren van aanvang en einde der werkzaamheden voor deze menschen een uur later gezet kunnen worden als voor de anderen. Zy zouden dan onder leiding kunnen werken van de opzichters e.d., die momenteel ook politieke gevangenen zijn. Door deze tewerkstelling zou de kolenproductie worden opgevoerd, wat in dezen tyd een gebiedende eisch genoemd kan worden.⁵⁵

Majoor Nicolas nam het voorstel niet over. Hij antwoordde dat het technisch vrijwel onmogelijk was dat gedetineerden mijnarbeid zouden verrichten zonder contact te hebben met de buitenwereld. Bovendien achtte hij het 'zeer ongewenscht'

52 RHCL, archief Militair Gezag, 07.E09, DMC Heerlen (Mijnstreek), dossier 4898, nr. 2: 'Bespreking met Nicolas', 13 jan. 1945. In de Belgische Kamer werd deze kwestie op 28 maart 1945 besproken.

53 *Ibidem*, dossier 4906, nr. 81: 'Brief van Seelen aan Nicolas, no. 633', 3 febr. 1945 en antwoord van Nicolas, 10 febr. 1945.

54 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 138: 'Rapport onbezoldigd rijksveldwachter aan directie Willem-Sophia', 16 maart 1945.

55 RHCL, archief Militair Gezag, 07.E09, DMC Heerlen (Mijnstreek), dossier 4906, nr. 81: Citaat uit 'Brief Officier van Justitie J. Dautzenberg aan Nicolas'. Brief L nr. 174, 7 maart 1945. Zelfde tekst (onder kopje economie) ook in: *ibidem*, dossier 4876, nr. 207: 'Verslag gemeentepolitie Hoensbroek tijdvak bevrijding 18 sept. 1944 t.m. 10 maart 1945, opgesteld door Inspecteur van Politie W. Aartsen', 12 maart 1945.

om hen aan het werk te zetten ‘vanwege de consequenties daaraan verbonden’.⁵⁶ Wat Nicolas daarmee bedoelde schreef hij er niet bij. Was hij bang voor reacties van vrije mijnwerkers?

De afdeling arbeids- en sociale zaken van het Militair Gezag voerde in april op enkele mijnen gesprekken met bedrijfsleidingen over het tewerkstellen van arbeiders.⁵⁷ Het is niet duidelijk over wie men het had: werklozen of politieke gevangenen. Intussen werd het Militair Gezag wel volledig op de hoogte gehouden van de Belgische situatie via politierapporten uit Heerlen. Hierin werd bericht over stakingen tegen de proef met tewerkstelling van Duitse krijgsgevangenen en het vervolg van de proef.⁵⁸ In Nederlands-Limburg probeerde men in juni 1945 voor het eerst krijgsgevangenen in te zetten, niet bij de kolenproductie maar bij de wederopbouw van Susteren en Roosteren.⁵⁹

Op 4 augustus stelde de Belgische eigenaar van de Willem-Sophia in een brief aan de minister als mogelijke oplossing van het kolentekort onder andere het inzetten van buitenlandse arbeiders of van gevangenen ondergronds voor.⁶⁰ De mijn stond al onder beheer, zou Groothoff zo op het idee zijn gekomen? Hoe dan ook: het kwam niet volledig uit de lucht vallen, toen ir. Groothoff, beheerder van de Nederlandse Mijnen, tijdens de vierde vergadering van de Adviescommissie voor Arbeidszaken (Ad-VA) op 18 augustus 1945 de tewerkstelling van politieke gevangenen aan de orde stelde. Hij vroeg aan de leden, onder wie zes vertegenwoordigers van de mijnwerkersbonden, of ze bezwaar hadden tegen tewerkstelling op de steenkolenmijn Willem-Sophia van ongeveer 225 in Spekholzerheide geïnterneerde NSB'ers. Het ging hierbij om mannen die van beroep mijnwerker waren. Groothoff bracht de kwestie neutraal, hij noemde ook andere mogelijkheden om het aantal arbeiders te verhogen, zoals het aantrekken van Polen die in de geallieerde legers hadden meegevochten, maar die niet naar hun land terug wilden. Ook opperde hij om een wervingsactie te beginnen in Noord-Nederland om ongehuwde arbeiders aan te trekken.

De commissieleden vatten het werken van NSB'ers direct op als dwangarbeid, hoewel Groothoff die term niet in de mond nam. M. Oosthoek van de radicale Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf reageerde dat het ‘opleggen van

56 *Ibidem*, dossier 4906, nr. 81: ‘Brief van Nicolas aan Dautzenberg’ afd. JZ, dossier 479, no. 8228, 9 maart 1945.

57 *Ibidem*, dossier 4898, nr. 4: ‘Rapport afd. arbeids- en sociale zaken’, 9-21 april 1945.

58 *Ibidem*, inv.nr. 4683, map 247: ‘Politierapporten Heerlen’, 5 en 22 mei 1945.

59 *Ibidem*, dossier 4898, nr. 3: ‘Bespreking Nicolas met dhr. Krijger’, 30 juni 1945.

60 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 603, inv.nr. 82: ‘Note sur le Siège d’ Exploitation situé à Spekholzerheide’, 4 aug. 1945, behorend bij niet ondertekende doorslag van brief aan Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur Bruxelles.

Dr.ir. Christiaan Theodoor Groothoff (1887-1969), directeur van Staatsmijnen sedert 1937, werd in juni 1945 ook belast met het beheer van alle particuliere mijnondernemingen in ons land. RHCL, fotocollectie Staatsmijnen/DSM.

dwangarbeid in de mijnen aan N.S.B.'ers het mijnwerk nog minder in aanzien zou brengen'. Bovendien zou het inzetten van NSB'ers ook fnuikend zijn bij de wervingsactie. Men kon beter de NSB'ers over de grens aan het werk zetten, ten bate van Nederland. Ook W.J. Hamers van dezelfde bond, was tegen het inzetten van NSB'ers, en ook van Polen. W. Rappange van de Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond verzette zich niet tegen het werken van NSB'ers, maar ook hij dacht dat het opleggen van mijnwerk als straf een degradatie inhield. Waarom zette men de bonafide Duitsers niet in? Hij doelde op mensen met Duitse nationaliteit, van wie gebleken was dat ze tijdens oorlog niet 'fout' waren geweest en die ontslagen waren, louter en alleen omdat ze Duitsers waren. Gezien de kolennood en het gebrek aan mijnwerkers 'nu en in de toekomst' zou Frans Dohmen van de R.K. Mijnwerkersbond het juist 'onverantwoord' achten als 'niet' tot tewerkstelling van NSB'ers in de mijnen werd overgegaan.⁶¹ Het spreekt bovendien 'van zelf, dat dit voor hen geen straf is, want zij zijn mijnwerker van beroep; hun straf zal uit iets anders moeten bestaan'. Met andere woorden: Dohmen had toen geen enkel bezwaar tegen het inzetten van NSB'ers. Blijkens het citaat bij de opening van dit

61 Cursivering ASU.

artikel kon of wilde hij zich deze mening later niet meer herinneren. De collega van Dohmen, P.J. Kaanen, sloot zich bij hem aan en sprak zich verder uit voor het aannemen van Polen. Als enige van de vertegenwoordigers van de mijndirecties nam J. Mous het woord. Hij meende dat je niet te snel bezwaar moest maken als het ging om de verhoging van de productie. ‘Er is alle reden om N.S.B.’ers-mijnwerkers flink aan het werk te zetten’.

Ondanks het verzet van een aantal vakbondsvertegenwoordigers werd op voorstel van Groothoff afgesproken, ‘dat het plan om op de mijnen [sic] Willem-Sophia N.S.B.’ers te werk te stellen voorlopig in alle stilte zal worden uitgevoerd’. Voorzitter Groothoff hoopte dat het voorstel van Rappange om bonafide Duitsers weer in dienst te nemen ingang zou vinden onder de arbeiders. Blijkbaar was dat niet vanzelfsprekend. Hij vond dat dit ook moest gelden voor staatlozen, die ook direct na de bevrijding waren ontslagen. Het idee om NSB’ers over de grens te laten werken, was reeds in ‘bevoegde kringen’ besproken, maar niet uitvoerbaar gebleken. En uiteindelijk zou pas tot het aantrekken van Polen worden overgegaan na wervingsactie in het noorden van het land.⁶² In de volgende Ad-VA-vergaderingen werd geen woord meer vuil gemaakt aan de NSB’ers. Blijkbaar verliep hun inzet voorspoedig en namen de vrije arbeiders er geen aanstoot aan.⁶³

Tewerkstelling bij de steenkolenmijn Willem-Sophia

En zo geschiedde het dat op maandag 27 augustus 1945 de eerste politieke delinquenten afdaalden in de mijn Willem-Sophia.⁶⁴ In alle stilte. De Voorlichtingsdienst van de Nederlandsche Steenkolenmijnen bracht het bericht niettemin officieel naar buiten en diverse kranten namen het bericht zonder commentaar en volledig over. Zo meldde het *Limburgsch Dagblad* op 29 augustus dat twee dagen eerder vanuit het kamp in Spekholzerheide 187 NSB’ers ondergronds tewerk waren gesteld en dat het aantal nog tot ruim 200 zou worden opgevoerd. Het betrof uitsluitend personen die ook vroeger mijnwerker waren geweest, en voornamelijk jongeren. Ze werkten in aparte afdelingen, in drie diensten en kwamen feitelijk niet in contact met andere arbeiders. Bij de aanstelling was erop gelet dat zich onder de mannen geen SS’ers, Landwachters of andere ‘zware jongens’ bevonden. Men kreeg niet zelf het loon, ‘terwijl zij uiteraard geen aandeel hebben in de

62 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 158: ‘Verslag 4^e vergadering Ad-VA’, 18 aug. 1945, 5-6.

63 *Ibidem*, Verslagen vergaderingen 17 sept., 3 en 10 okt. 1945.

64 En dus niet in de Emma en de Hendrik, zoals Marcia Luyten beweert. Onzorgvuldig is bovendien haar terminologie ‘oorlogsmisdadigers’ in dit verband. Luyten, *Het geluk van Limburg*, 131.

voordeelen, die op dit oogenblik aan het mijnwerkersberoep verbonden zijn'.⁶⁵ Uit de laatste toevoeging blijkt dat de Voorlichtingsdienst wilde benadrukken dat de NSB'ers er geen voordeel uit konden halen dat ze weer aan het werk waren. Misschien wilde de dienst eventuele klachten van vrije mijnwerkers voorkomen. Met de voordelen doelde de Voorlichtingsdienst waarschijnlijk op de verstrekkingen door de Stichting Mijnwerkers Voorzieningen (SMV), opgericht in juli 1945. Mijnwerkers kwamen (buiten het distributiestelsel om) in aanmerking voor artikelen die op de bon waren.⁶⁶ In een later artikel in het *Parool* is er sprake van tewerkstelling van zogenaamde 'kleine N.S.B.-ers, die gerekruteerd werden uit vroegere mijnwerkers. [...] Tewerkstelling van andere gedetineerde N.S.B.-ers is niet mogelijk, daar het werk in de mijnen niet zonder een jarenlange geoefendheid behoorlijk ten uitvoer kan worden gelegd'.⁶⁷

In het archief van de Willem-Sophia is niets te vinden dat wijst op een overeenkomst tussen het kamp Spekholzerheide en de mijn. Die was ook niet nodig. Want zoals hierboven al vermeld verplichtte de 'Verordening op de kampen' gedetineerden om alle arbeid te verrichten die hun was opgedragen. Binnen de mijn ging men over tot de orde van de dag. De 'nieuwe personeelsleden' waren immers bekend met het werken in de mijn; ze hoefden geen opleiding te volgen. Wel werd er een register aangelegd met namen van gedetineerde mijnwerkers en typte men een lijst met toegekende werknummers. Op deze lijst kwam het woord gedetineerde niet voor; als kop staat er slechts 'in dienst genomen personeel' boven. De gedetineerden kregen een nummer vanaf 3.000, los van de andere arbeiders. Uit lijsten van goedgekeurde en afgekeurde politieke gevangenen blijkt dat ze ook medisch werden gekeurd.⁶⁸

Het kamp, in feite een voormalig schoolgebouw, lag aan de Akerstraat 91 in Spekholzerheide, op loopafstand van de mijn.⁶⁹ Als je in de buurt woonde was het verleidelijk om te proberen naar huis te gaan. Dat gebeurde dan ook. In november

65 'Tewerkstelling van N.S.B.ers. Een aantal mijnwerkers op de Willem Sophia aan het werk', *Limburgsch Dagblad*, 29 aug. 1945. Soortgelijke berichten in *Nieuwe Haagsche Courant*, 30 aug. 1945, *Veritas. Katholiek 14-daagsch blad voor Maastricht*, 1 sept. 1945. Korte meldingen in *Het Vrije Volk*, 30 aug. 1945, *De Kroniek*, 1 sept. 1945 en *Provinciale Drentsche en Asser courant*, 3 sept. 1945. Deze en andere geciteerde kranten zijn geraadpleegd via <http://www.delpher.nl/>.

66 Willibrord Rutten, 'Het thuisfront van de mijnwerker', in: Knotter (ed.), *Mijnwerkers in Limburg*, 388-424, aldaar 395.

67 'Steenkoolproductie stijgt. Stakingen in V.S. groot handicap', *Het Parool*. Rotterdam, 24 okt. 1945.

68 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv. nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden. Contrôleboek over de maand vanaf aug. 1945'; inv. nr. 689, dossiermap 147: 'In dienst genomen personeel'; 'In dienst genomen personeel en inmiddels weer ontslagen'; 'Keuringen politieke gevangenen goedgekeurden'; 'Keuringen politieke gevangenen afgekeurden'.

69 De ligging blijkt uit: RHCL, archief Militair Gezag Limburg, 07.E09, DMC Heerlen (Mijnstreek), dossier 4908, nr.92: 'Brief van Res. 1 luit. L.A.J. Palmaers aan Nicolas', 25 april 1945.

Speckholzerheide. Industriestraat met Panorama Mijn Willem Sophie.

Gezicht op Speckholzerheide vanaf het dak van een van de huizen aan de Industriestraat, met rechts de schachtorens en gebouwen van de Willem-Sophiamijn. Jaartal onbekend. Collectie SHCL.

lukte het twee gevangenen om ongezien via de schachtoren Ham tijdens de avonddienst te ontkomen, een paar uur thuis door te brengen en voor het einde van de dienst via dezelfde weg weer terug te komen. Een 36-jarige ondergrondse mijnwerker was het zelfs al vier keer eerder gelukt, zonder betrappt te worden. Bij de vijfde keer, nu samen met een 45-jarige stutter, werd de vlucht ontdekt. Een mijnpolitieaan van de Willem-Sophiamijn hield beide mannen aan, stelde een rapport op voor de mijninspectie en gaf ze over aan de kampbewaarders. Beiden bleven in de mijn werken.⁷⁰

De gedetineerden werkten in aparte afdelingen, maar kwamen toch in aanraking met de andere mijnwerkers. Dat kon ook moeilijk anders. Ze wisten zich in het badlokaal en daar werkten niet-gedetineerde badknechten; de kooien waarin ze naar beneden gingen werden bediend door vrije mensen; opzichters van de mijn hielden toezicht, et cetera. Gaf dit in de praktijk problemen? De mijnpolitie stelde wel eens een rapport op over handeltjes van badknechten met gedetineerden, in verband met het ruilen van tabak voor zeep bijvoorbeeld, maar de nadruk lag daarbij op de badknechten. Er waren wel eens problemen met de kooien, maar dat hield

70 SHCL, archief Willem-Sophiamijn, EAN 0603, inv.nr. 138: 'Rapport 25/45 van onbezoldigd Rijksveldwachter A. de Vries aan bedrijfsingenieur', 17 nov. 1945; inv.nr. 686, schrift 114: 'Administratie geïnterneerden'.

geen verband met de gevangenen.⁷¹ Het lijkt er zelfs op dat sommige mijnwerkers een grotere hekel hadden aan de bewakers die de gevangenen begeleidden dan aan henzelf. Dat waren immers oud-collega's. Tijdens een relletje in het badlokaal waarbij een bewaker, in de mening dat hij gedetineerden voor zich had, zei dat er niet gerookt mocht worden, riep een mijnwerker: 'Jelie Hollanders denken ons Limburgers te kunnen drukken zoals je het ook de N.S.Bers doet'. De sergeant-wachtcommandant was ook niet positief over 'die prachtig opbouwende Nederlanders'.⁷²

Hoewel er geen productiegegevens bekend zijn over de periode van mei tot en met september 1945, is het zeer waarschijnlijk dat met de komst van de gedetineerden de productie toenam. Dat was in elk geval vanaf oktober het geval (tabel 1). Werd in april 1945 nog slechts 500 ton per dag geproduceerd, in november was dit opgelopen tot zo'n 1.040 ton per dag. Was die maand misschien een uitzondering, vanaf april 1946 schoot de productie omhoog, mede dankzij de inzet van de gedetineerden, die meer dan een kwart van het aantal diensten verrichtten.

Tabel 1. Maandelijks productiecijfers Willem-Sophia oktober 1945 - juni 1946

Maanden	Productie in tonnen	Aantal diensten ondergronds	Aantal diensten ondergronds PD'ers	Totaal aantal diensten ondergronds	% diensten door PD'ers
Oktober 1945	25.410	16.391	6.334	22.725	27,9%
November 1945	27.040	15.292	5.600	20.892	26,8%
December 1945	19.490	13.099	4.457	17.556	25,4%
Januari 1946	23.780	15.750	4.823	20.573	23,4%
Februari 1946	22.655	14.491	5.322	19.813	26,9%
Maart 1946	23.825	15.258	5.996	21.254	28,2%
April 1946	26.370	16.067	6.092	22.159	27,5%
Mei 1946	29.780	16.831	6.320	23.151	27,3%
Juni 1946	31.110	16.542	6.121	22.663	27,0%

PD'ers = politieke delinquenten

Samengesteld op basis van weekoverzichten met productiegegevens aanwezig in SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 21.

71 *Ibidem*, inv.nr. 138: diverse rapporten mijnpolitie.

72 *Ibidem*: 'Bijzonder wachtrapport Spekholzerheide', Nieuwenhagen 10 april 1946.

Uitbreiding van de tewerkstelling naar andere mijnen

Gezien de kolennoed lag het voor de hand dat ook in andere mijnen gedetineerden te werk zouden worden gesteld. Op 10 september 1945 stuurde generaal-majoor H.J. Kruls, chef-staf van het Militair Gezag, een brief naar alle kampcommandanten in het land. Hij vroeg hen namen van gedetineerde mijnwerkers door te geven om ze in de mijnen te werk te kunnen stellen. Het lijkt er niet op dat hij wist dat ze al in Spekholzerheide aan de slag waren.⁷³ Of het iets opleverde is niet bekend.

Nadat het Directoraat-Generaal Bijzondere Rechtspleging (DGBR) was ingesteld (begin 1946) kwam er schot in de zaak. Het is niet zonder meer duidelijk van wie het initiatief uitging. Belinfante stelt dat het DGBR onmiddellijk besprekingen opende met mijndirecties en dat dus het Directoraat het voortouw nam. Het lijkt er echter eerder op dat de plannen uit de koker van de mijnen kwamen, net als in het begin van 1945, en dan vooral uit die van het Beheer. Had niet ook Groothoff in augustus 1945 de eerste stappen gezet, mede op voorstel van een mijndirectie? Op 9 januari 1946 schreef hij een brief aan de Mijn Industrie Raad, opvolger van de Ad-VA. Hij had het voornemen om een begin te maken met de indienstneming van NSB'ers 'en dergelijke', van in de Mijnstreek aanwezige Duitsers en van Polen.⁷⁴ Hij schreef nu over NSB'ers in het algemeen en niet meer over ex-mijnwerkers. Groothoff was geen lid van de MIR. Hij moest de zaak overlaten aan het overleg binnen deze Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie. Voorzitter was ir. F.C.M. Wijffels, die eerder minister was geweest. Hij behandelde de kwestie tijdens een MIR-vergadering op dezelfde wijze als Groothoff een paar maanden eerder: hij stelde voor in te stemmen met de tewerkstelling van NSB'ers 'en dergelijke' zoals deze thans geschiedt, te weten afgescheiden en groepswijze'. Hij was ook niet tegen het inzetten van bonafide Duitsers, en zelfs niet tegen inzetten van andere Duitsers, mits afgescheiden en in groepsverband, en eigenlijk moesten Polen ook kunnen worden ingezet. De tewerkstelling van Polen was vooral een discussiepunt, de rest nauwelijks. Het ging hierbij vooral over het al dan niet afgescheiden werken. Men stemde met het voorstel van Wijffels in. Het inzetten van NSB'ers 'en dergelijke', dat wil zeggen: andere politieke gevangenen, stond eigenlijk al niet meer ter discussie. Later stemde men ook in met het voorstel om toe te staan dat lichte gevallen, mensen die eerst ontslagen waren, toch weer in de mijn mochten gaan werken. Te denken valt hierbij aan mijnwerkers die zich hadden aangesloten bij het NAF, of sympathiserend NSB-lid waren geweest.⁷⁵

73 Belinfante, *In plaats van bijtjesdag*, 306.

74 RHCL, Archief MIR, 07.Z01, inv.nr. 80: 'Brief van Groothoff aan MIR', 9 jan. 1946; Belinfante, *In plaats van bijtjesdag*, 306.

75 RHCL, Archief MIR, 07.Z01, inv.nr. 27: 'Verslag 5^e verg. MIR', Heerlen 18 jan. 1946. Zie ook: 'Mijnindustrie raad-ondernemingsraden', *Limburgsch Dagblad*, 8 febr. 1946.

Het punt van vrijwilligheid was in de brief van Groothoff en in de MIR niet aan de orde geweest. Iedereen vond dit waarschijnlijk vanzelfsprekend. Volgens Belinfante vond de mijndirectie echter dat men alleen gedetineerden op basis van vrijwilligheid als arbeidskrachten kon inzetten. 28 februari 1946 vroeg het DGBR alle kampcommandanten na te gaan, 'welke gedetineerden bereid zijn VRIJWILLIG in de mijnen [te] gaan werken'.⁷⁶ In het *Limburgs Dagblad* verscheen een kleine mededeling dat er al 220 NSB'ers en andere politieke gevangenen in de Willem-Sophia werkten, dat het een geslaagd experiment was, en dat men nu het aantal wilde gaan uitbreiden met gedetineerden, afkomstig uit de kampen in het gehele land.⁷⁷ In april meldde dezelfde krant dat er in de Domaniale Mijn te Kerkrade zo'n 100 politieke gevangenen werkzaam waren, van wie velen oud-mijnwerkers, en afgezonderd van de andere mijnwerkers. Ook in de steenkolenmijn Laura te Eygelshoven werkten vanaf 15 april politieke gedetineerden, 90 in totaal.⁷⁸ Het is niet duidelijk of deze uitbreidingen het gevolg waren van de oproep van het DGBR.

In mei bleek dat zo'n 1.800 NSB'ers uit verschillende kampen in het land zich hadden aangemeld voor vrijwillige arbeid in de mijnen. Dit waren geen oud-mijnwerkers, maar 'geoefende krachten'. Na een voorlopige keuring en een korte vooropleiding zouden ze ondergronds gaan. Bij de keuring bleek dat 30 procent ongeschikt werd verklaard. Het DGBR hoopte dat niet alleen de kolenproductie omhoog zou gaan, maar ook dat het zou leiden tot een geleidelijke reclassering van de gevangenen.⁷⁹ Dit argument was nog niet eerder naar voren gebracht.

Op 24 mei 1946 sloten ir. Ch. Groothoff, beheerder van de mijnen, en mr. B.I.A.A. ter Veer, Directeur-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging (onder wie de verantwoordelijkheid voor de kampen viel), een overeenkomst waarin de tewerkstelling van gedetineerden in de mijnen formeel werd geregeld. Heel anders dus dan in augustus het jaar daarvoor. Er werd onder meer in vastgelegd dat de gedetineerde dezelfde loonvoorwaarden kregen als de vrije arbeiders, men ontving kinder- en/of gezinstoeslag, en ook productietoeslag was toegestaan. De mijnen betaalden de netto lonen aan de kampen, waarna deze voor de verdeling zorgden. f 4,- per dag was bestemd voor het kamp (voor de woon- en verblijfskosten), van

76 Citaat uit Belinfante, *In plaats van bijtjesdag*, 306. Met mijndirectie bedoelt Belinfante waarschijnlijk het Beheer onder leiding van Groothoff.

77 'Politieke delinquenten naar de Mijnen? In afgescheiden verband', *Limburgsch Dagblad*, 27 mrt. 1946. Zie ook: Krutzen, 'Kranten over de tewerkstelling van politieke delinquenten', 177.

78 'Politieke gevangenen in de "Dom. Mijn"', *Limburgsch Dagblad*, 26 april 1946; 'Uit het Mijnbedrijf productie', *Limburgsch Dagblad*, 7 mei 1946; 'Kolenproductie in Limburg zeer belangrijk gestegen', *Nieuwsblad van het Zuiden: dagblad met ochtend- en avond-editie*, 9 mei 1946. Zie voor exacte aantallen tabel 2.

79 'Gedetineerden aan het werk in de Mijnen Vrijwillige aanmelding - Werkzaamheden geschieden gesepareerd'. *Limburgsch Dagblad*, 7 mei 1946. Zie ook: Marcel Krutzen 'Kranten over de tewerkstelling', 177.

het overige kreeg de gevangene of zijn verwanten tot een maximum van f4,- per dag, en van het daarna resterende bedrag was 50 procent bestemd voor het kamp en 50 procent voor de gedetineerde of zijn verwanten. De regeling ging in op 1 juni 1946.⁸⁰ Vanaf die datum stroomden meer gevangenen de mijnen in, nu ook bij de grotere particuliere en de staatsmijnen.

Tabel 2 geeft een overzicht van de personeelssterkte in die mijnen waarin de eerste delinquenten tewerkgesteld waren: de Willem-Sophia, de Laura en de Domaniale mijn. Gegevens zijn beschikbaar vanaf november 1945. Uit de tabel blijkt dat er relatief veel gedetineerden in de Willem-Sophia werkten, zeker in november, toen meer dan 27 procent van het aantal ondergrondse mijnwerkers daar uit gevangenen bestond. Met uitzondering van januari 1946 bleef dit aantal hoger dan 20 procent. Bij de Laura en de Domaniale Mijn was dit percentage veel lager. Een mogelijke verklaring kan zijn dat het ex-mijnwerkers betrof die direct aan het werk gezet konden worden, en dat de lichte gevallen onder de mijnwerkers na januari 1946 uit de kampen waren verdwenen.

Tabel 2. Maandoverzichten sterkte arbeiderspersoneel Willem-Sophia (WS), Laura en Domaniale Mijn (DM), november 1945 - juni 1946

Maand	WS Formele sterkte O.G.*	WS Aantal PD's	WS Totale sterkte O.G.	WS % PD's O.G.	Laura Form. sterkte O.G.*	Laura Aantal PD's	Laura Totale sterkte O.G.	Laura % PD's O.G.	DM Formele sterkte O.G.*	DM Aantal PD's	DM Totale sterkte O.G.	DM % PD's O.G.
11-1945	739	281	1.020	27,5%	772	-	772		1.067	-	1.067	
12-1945	726	244	970	25,2%	785	-	785		1.089	-	1.089	
01-1946	764	161	925	17,4%	785	-	785		1.103	-	1.103	
02-1946	766	209	975	21,4%	787	-	787		1.131	-	1.131	
03-1946	775	236	1.011	23,3%	787	-	787		1.147	-	1.147	
04-1946	786	253	1.039	24,4%	803	98	901	10,9%	1.154	117	1.271	9,2%
05-1946	802	228	1.030	22,1%	795	120	915	13,1%	1.169	150	1.319	11,4%
06-1946	849	242	1.091	22,2%	782	131	913	14,3%	1.175	166	1.341	12,4%

* exclusief gedetineerden; O.G. = ondergronds; PD's = politieke delinquenten.

Samengesteld op basis van maandoverzichten, opgesteld door afd. statistiek van de Nederlandse steenkolenmijnen, aanwezig in SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 127.

80 SHCL, Archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 135: Afschrift 'Overeenkomst betreffende de tewerkstelling van gedetineerden [...]', 24 mei 1946.

Tabel 3 laat de situatie zien per 30 juni 1946, inclusief de mijnen die vanaf juni gevangenen opnamen. Ook nu valt het extra hoge aantal in de Willem-Sophia op. Is daar in juni 22,2 procent van het aantal ondergrondse mijnwerkers gedetineerd, in de Emma is dat slechts 3,0 procent. Verder zijn er naar verhouding meer gevangenen in de particuliere mijnen werkzaam dan in de twee Staatsmijnen (12,5 respectievelijk 8,5 procent). Het zijn echter momentopnamen. Na juni loopt het aantal gedetineerden op tot 10,6 procent van het totale aantal ondergrondse mijnwerkers, het hoogste percentage in de naoorlogse jaren.⁸¹

Tabel 3. Formele personeelssterkte ondergronds van mijnen met politieke gevangenen (PD'ers) en percentages ervan, juni 1946

Naam mijn	Formele sterkte ondergronds excl. PD'ers	Aantal PD'ers ondergronds	Totale formele sterkte ondergronds	% PD'ers op totale aantal ondergronds
Willem Sophia	849	242	1.091	22,2%
Laura	782	131	913	14,3%
Domaniale Mijn	1.175	166	1.341	12,4%
Totaal I	2.806	539	3.345	16,1%
Oranje-Nassau I	1.000	90	1.090	8,3%
Oranje-Nassau II	971	153	1.124	13,6%
Oranje-Nassau III	1.185	86	1.271	6,8%
Oranje-Nassau IV	555	67	622	10,8%
Totaal II: ON I tm IV	3.711	396	4.107	9,6%
III Totaal particuliere Mijnen: I + II	6.517	935	7.452	12,5%
Emma	3.330	104	3.434	3,0
Hendrik	2.380	98	2.478	3,9
Totaal IV Staatsmijnen	5.710	202	5.912	3,4
Totaal mijnen: III + IV	12.227	1.137	13.364	8,5

Tabel samengesteld op basis van statistiek no. 3111, opgesteld door Afd. Statistiek Ned. Kolenmijnen, aanwezig in SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 127.

81 Berekend op basis van Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 117 tabel 4.14. Pas vanaf juli 1946 werken er ook gedetineerden in de niet in tabel 3 genoemde mijnen.

Samenvatting en conclusie

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog doemden twee grote problemen op. Enerzijds moesten grote aantallen politieke gevangenen als NSB'ers, SS'ers en andere collaborateurs worden bewaakt en berecht. Anderzijds moest het land worden opgebouwd, terwijl er een tekort was aan alles. Het Zuiden van Nederland was bij de oplossing van deze problemen een soort proeftuin. Het was immers een half jaar eerder bevrijd. En in die proeftuin kon men gemakkelijker zijn gang gaan dan na mei 1945. In Limburg werd het probleem van gevangen genomen mijnwerkers al heel snel gekoppeld aan het oplossen van het tekort aan personeel voor de kolenproductie. In januari 1945 probeerde men al politieke gedetineerden aan te trekken, eerder nog dan in België. Ging daar het initiatief uit van de regering, in Nederland namen de mijnen het voortouw. In augustus 1945 lukte het om politieke gevangenen in stilte aan te stellen. Mensen wisten er van, maar er werd geen ruchtbaarheid aangegeven. De mijn Willem-Sophia speelde daarbij, misschien ongewild, een voortrekkersrol. Het kamp Spekholzerheide zat vol mijnwerkers en de koppeling lag voor de hand. Toen het daar eenmaal goed liep, kon men gemakkelijk de overstap maken naar uitbreiding, niet alleen met politieke gevangenen uit de streek, maar uit heel Nederland. Vanaf juni 1946 werd de tewerkstelling geformaliseerd en werden ook delinquenten uit andere beroepen aangetrokken die zich hiervoor vrijwillig opgaven. Ook dat is een verschil met België. Daar moesten sommige 'incivieken' verplicht in de mijn werken. In dit stadium blijkt niet dat mijnwerkers op grote schaal weerstand boden. Enkele vakbondsleiders maakten zich wel druk om het aanzien van het beroep, dat zou inboeten als gedetineerden werden ingeschakeld bij de kolenwinning. Van krachtig verzet was in 1945 echter geen sprake, al helemaal niet bij Frans Dohmen, de leider van de Nederlandse R.K. Mijnwerkersbond. Dit artikel concentreerde zich op het 'proefjaar'. In een vervolgonderzoek zullen de latere jaren aan de orde komen, waarin de aantallen tewerkgestelden groter werden en de samenstelling van de groep aanzienlijk veranderde.